

Tartu ülikooli farmaatsia instituudi asukoha otsingud 19. ja 20. sajandil

KEN IRD

Tartu ülikooli farmaatsia instituudi ajaloo kohta on avaldatud mitmeid artikleid ja lühemaid üldkäsitlusi, mis annavad ülevaate selle kujunemisest, õppe- ja teadustööst, õppejõududest ja üliõpilastest. Ühtlasi esitatakse neis ka andmeid selle kohta, kus 1843. aastal asutatud instituut esialgu tegutses.¹ Paraku on Tartu ülikooli farmaatsia instituudi ajalugu käsitlevates artiklites 20. sajandi jooksul kindistunud ekslik arusaam selle kõige esimese asukoha kohta. Sestap ongi minu artikli üks eesmärk see segadus arhiiviallikatele toetudes lahendada. Kuna allikmaterjalide läbitöötamisel tuli päevavalgele palju uusi andmeid ka selle kohta, kuhu kavatseti farmaatsia instituuti 19. sajandi Tartus paigutada, annan siinses artiklis ühtlasi ülevaate realiseerimata plaanidest ülikooli farmaatsia instituudile ruumide leidmiseks ja jõuan lõpuks 1930. aastail elluviidud kavani.

¹ Georg Dragendorff, „Bericht über die Thätigkeit im pharmaceutischen Institute der Kaiserlichen Univesität Dorpat in der Zeit vom 1. Januar 1865 bis 31. December 1884 von dem derzeitigen Director Prof. Dr. G. Dragendorff“, *Pharmaceutische Zeitschrift für Russland*, nr 3–8, XXIV, 1885, 35–42, 49–59, 65–74, 81–92, 97–109, 113–115; Theodor Rosenvald, „Lühijooni Tartu Ülikooli sünnist tänaseni ja farmaatsia osast temas“, *Pharmacia*, nr 6, 1932, 158–161; Helle Martinson, A. Pärna, „Farmatseutide ettevalmistamisest Tartu ülikoolis enne 1917. aastat“, *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi III* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1975), 157–164; Alma Tomingas, Johannes Tammeorg, „Farmaatsia Tartu ülikoolis 1802–1918“, *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist II* (Tallinn: Valgus, 1976), 152–173; Toivo Hinrikus, Ain Raal, Hain Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade* (Tartu: Tartu Ülikool, 2005); Toivo Hinrikus, Ain Raal, Peep Veski, „Tartu ülikooli farmaatsia instituut 170“, *Eesti Arst*, nr 91 (8), 2012, 395–397.

Toonaste professorite, ülikooli valitsuse, õpperingkonna kuraatori ja rahvahariduse ministeerium arutelud farmaatsia instituudi võimalike asukohtade üle näitavad, kuidas toimis ülikooli suhtlus keskvoimuga ühes konkreetse praktilist laadi küsimuses, kes ja kuidas tegid selle lahendamiseks ettepanekuid ning millistel kaalutlustel neid toetati või tagasi lükati.

Tartu ülikooli taasavamise järgse esimese põhikirja (1803) kohaselt kuulus keemia ja farmaatsia ühine professor filosoofiateaduskonna alla. 1842. aastal kinnitas Vene keiser Nikolai I ülikoolile suurema lisaelarve, mille alusel rajati aasta hiljem ülikooli arstiteaduskonnas iseseisev farmaatsia professor. Instituut alustas tööd 1844. aastal keemiakabinetist võetud sisustuse abil. Tegemist oli Venemaa esimese iseseisva farmaatsia instituudiga, kus õpetati välja rohuteadlasi kogu Vene keisririigile.²

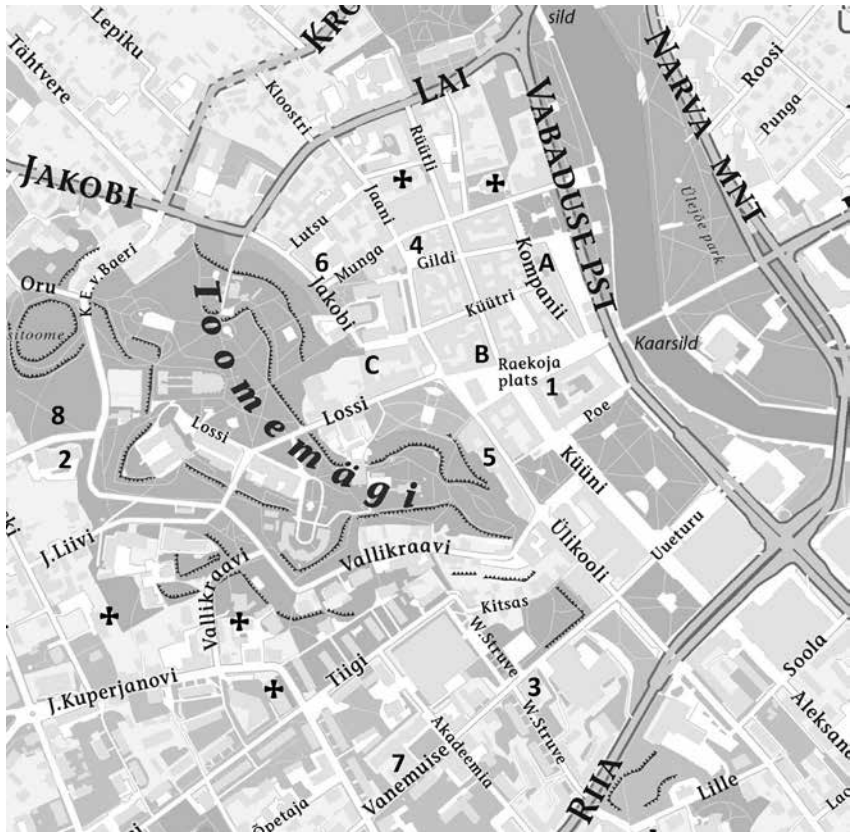
Instituudile hakati ruume otsima juba 1842. aasta mais, kui Tartu õpperingkonna kuraator Gustav Crafftström tegi ülikooli valitsusele ning keemia ja farmaatsia professorile ettepaneku leida selleks sobiv üüripind.³ 1842. aasta novembris saatis keemia ja farmaatsia professor Carl Christian Traugott Friedemann Goebel kuraatorile kirjelduse kesklinnas asunud Hermann Köhleri majast, mida kaaluti osta ülikoolile keemia ja farmaatsia instituutide tarbeks. Professor Goebeli hinnangul olid selle kitsad ruumid õppe- ja teadustööks täiesti kasutamiskõlbmatud, lisaks muudaks „kohati tuleohtlike ainetega iga päev tegutsev noorte inimeste hulk“ keset linna asuva maja tuleohtlikuks.⁴

Samuti ei pooldanud professor Goebel 1842. aasta detsembris instituudi kolimist teise välja pakutud kohta, Suurturule ooberst Alexander Gustav von Stiernhielmi kivimajja (praeguse Raekoja plats 9 asukohal, joonisel 1 tähis 1). Professori hinnangul nõudnuks selle hoone instituudile sobivaks kohandamine suuri ja kulukaid

² *Tartu ülikooli ajalugu II 1798–1918*, koost Karl Siilivask (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), 87, 224; Dragendorff, „Bericht über die Thätigkeit im pharmaceutischen Institute“, 35.

³ *Berichte, Protokolle, Extrakte und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, dem Rigaschen Zollamt u.a. über die Errichtung eines pharmazeutischen Instituts, den Zustand des Letzteren, Anschaffung von Apparaten und Gerätschaften u.a.* Rahvusarhiiv (RA), EAA, 402-5-369, l. 2.

⁴ *Protokolle, Briefwechsel mit dem Ministerium der Volksaufklärung und Kostenschläge über den Bau des pharmazeutischen Instituts und seine innere Einrichtung.* EAA, 384-1-790, l. 4.

Joonis 1. Tartu kesklinna kaart. Kaardipõhi Regio, 2019.

ümberehitustöid.⁵ Täiesti vastupidisel arvamusel oli aga ülikooli uus farmaatsiaprofessor Carl Friedrich Eduard Siller, kes teatas pool aastat hiljem, 1843. aasta juunis ülikooli valitsusele, et temale jäi silma Suurturul asuva Stiernhielmi kivimaja kolmas korrus, mille saaks instituudi tarbeks ajutiselt kergesti valmis seada.⁶ Nähtavasti kahe professori sedavõrd vastandlike arvamuste tõttu jättis ülikool selle variandi kaalumise sinnapaika.

Seevastu toetas üüriruumide suhtes skeptiline professor Goebel energiliselt farmaatsia instituudile uue hoone ehitamist. Ta mõõnis oma kirjas kuraator Craffströmile juba 1842. aasta novembris, et kui-

⁵ EAA, 384-1-790, l. 7.

⁶ EAA, 384-1-790, l. 26.

gi uue hoone ehitamine võtaks oma kolm-neli aastat aega, „oleks see Monarhi [keiser Nikolai I – K. I.] kogu armulikkuse vääriline ja püsiv mälestusmärk teadusi suurel määral kaitsvale ning edendavale Kõigekõrgemale. Praegu naudivad keemia ja farmaatsiaga tegelevad asutused oma tähelepanuväärse mõju tõttu rahva heaolule suuri ning heldeid rahalisi toetusi isegi väiksemates maades. Võimsal ja rikkal Vene keisririigil ei ole võimalik siin alla jääda.“⁷ Ja kõigest paar päeva hiljem tegigi kuraator professor Goebelile ülesandeks hakata ette valmistama farmaatsia instituudile uue hoone ehitamist.⁸ Paari nädalaga leiti sellele sobiv koht ülikooli maavaldusest Toomeoru nõlval krundil nr 44 (praegune aadress Näituse 2, joonisel 1 tähis 2).⁹ 1843. aasta veebruaris esitas professor Goebel ülikooli valitsusele tsiviilarhitektuuri erakorralise professori ja ülikooli arhitekti Christoph Conrad Stremme kavandi farmaatsia instituudi uue hoone tarbeks (joonis 2).¹⁰

Kunstiajaloolane Voldemar Vaga annab Stremme kavandile oma 1928. aastal avaldatud ülikooli arhitekthe käsitlevas uurimuses hävitava hinnangu, nentides kokkuvõtvalt: „Terve ehitise üldiseloome on äärmiselt iseäralik ja fantastiline.“¹¹ Vaga toonase kunstiteaduse vaimust kantud nägemust on tuntavalt korrigeerinud 2006. aastal Mart Siilivask, kes kinnitab, et Stremme erinevaid minevikustilide elemente ühendav arhitektuurisuund (*Rundbogenstil*) oli tegelikult 1830.–40. aastatel Saksamaal väga populaarne. Siilivask tõstab esile, et Stremme ise oli Saksamaal selles vaimus projekteerinud Hannoveri arsenalihooned (projekt 1835, valmis 1849).¹²

⁷ EAA, 384-1-790, l. 4.

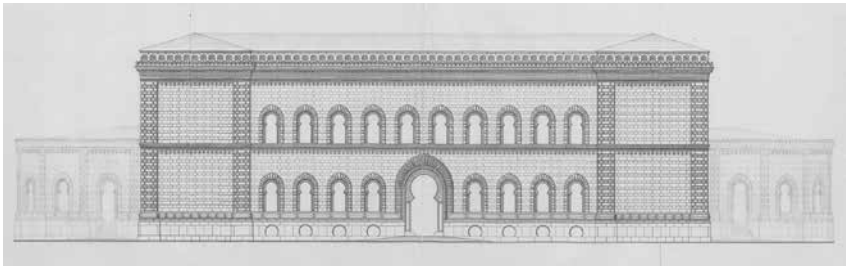
⁸ *Pläne, Kostenanschläge des Dorpater Lehrbezirks, dem Universitätsarchitekten u.a. über den Bau des pharmazeutischen Instituts*. EAA, 402-5-361, l. 1.

⁹ EAA, 402-5-361, l. 4; *Plan des Domplatzes und dessen nächster Umgebung, verfasst vom Dorpat-Verroschen Kreisrevisor C. B. Anders, Dorpat, auf Zeichenpapier*. EAA, 402-10-141.

¹⁰ EAA, 402-5-361, l. 4, 9, 11, 12.

¹¹ Voldemar Vaga, *Tartu ülikooli arhitektid, avec un résumé en français: Les architectes de l'Université de Tartu*, Akadeemilise Kirjandusühingu toimetused / Publications de la Société Universitaire de Littérature à Tartu, 5 (Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing, 1928), 31.

¹² Siilivask nendib oma raamatus, et pole selge, kuhu Stremme farmaatsia instituudi hoone planeeris. Siinses artiklis viidatud allikad kinnitavad, et hoone pidi kerkima krundile praeguse aadressiga Näituse 2. Mart Siilivask, *Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend. Arhitektuuriideed ja stiilieeskujud kohalike arhitektide loomingus 19. sajandil ja 20. sajandi algul* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2006), 49–50.

Joonis 2. Christoph Conrad Stremme kavand farmaatsia instituudi uuele hoonele (EAA, 402-5-361, l. C).

Stremme suurejoonelise plaani elluviimine takerdus kohe rahvahariduse ministeeriumi algatatud ehituskulude kärpimise taha.¹³ Ühelt poolt oli riigi majandusolukord 1840.–50. aastatel ebasoodne, teisalt olid Stremme uued arhitektuuriideed väikelinnale Tartule nähtavasti liialt harjumatud ning nende rakendamist takistas ka Vene kesk võimu bürokraatlik ja ülimalt tsentraliseeritud ehituspoliitika.¹⁴ Selle asemel teatas rahvahariduse minister 1843. aasta juulis Tartu õpperingkonna kuraatorile, et on otsustanud osta farmaatsia instituudile 14 000 rubla eest Tartus Esseni maja¹⁵ (joonisel 1 tähis 3), kuna aga selle väljaost võtab veel aega, tuleb senikaua üürida instituudile ruumid mõnes eramajas.¹⁶

Olenemata sellest, et keemiaprofessor Goebel oli veel aasta tagasi väljendanud oma vastuseisu kolida farmaatsia instituut kesklinna Hermann Köhleri majja, hindas leplikum farmaatsiaprofessor Siller 1843. aasta septembris sealsed üüriruumid rohuteadlastele sobivaks. Ta sai oma ettepanekule kiiresti kinnituse nii ülikooli valitsuselt kui ka kuraatorilt.¹⁷ Ülikooli eelarvest eraldati ruumide aastarendiks 250

¹³ EAA, 402-5-361, l. 7.

¹⁴ Siilivask, *Tartu arhitektuur 1830–1918*, 50.

¹⁵ Erruläinud ratsakaardiväe rittmeister Magnus von Essen ostis Tartu linnalt krundi nr 48c enampakkumisega 1829. aastal ja püstitas sinna 1839. aastaks kivist elumaja. Hoone asus toona Tähe ja Aia tänava, praeguse Wilhelm Struve ja Vanemuise tänava nurgal. *Tähe 6 – Vanemuise (Aia). Kinnistutoimik nr. 48c (1. osa)*. EAA, 2381-2-1213.

¹⁶ EAA, 384-1-790, l. 34–35.

¹⁷ Muu hulgas kirjeldab professor Siller, et riiginõuniku Köhleri proua esitas üürimisele omad lisatingimused: üüritavates ruumides instituudi tarbeks tehtavad ümberkorraldused peavad olema pärast rentnike lahkumist tagasipööratavad ning tehtud rentnike kulul, samuti tuleb ruumide tagastamisel need õlivärviga üle värvida. EAA, 402-5-369, l. 41–42.

rubla.¹⁸ Esialgsete plaanide järgi pidi farmaatsia instituut Köhleri majja jääma vaid ajutiselt (*interimistisch*), senikaua, kuni kolitakse omaette hoonesse.¹⁹ Etteruttavalt tuleb nentida, et mitmete asjaolude tõttu jäi see ajutine lahendus kestma mitmeks aastakümneks.

Ent kus siis asub Tartus toona Köhlerile kuulunud maja? Veen-
vaid allikalisi tõendeid selle kohta leiab Tartu rae kinnisvara hin-
damise ja maksujaotuskomisjoni ning Tartu kinnistusameti toimi-
kutest. 1829. aastal ostis meditsiinidoktor Hermann Köhler²⁰ Tartu
esimeses linnaosas (kesklinnas) krundid 36, 37 ja 38 koos sellel asu-
nud kivimaja ja kõrvalhoonetega. Hiljem politseinumbriga 2 tähis-
tatud hoone asus Kompanii tänaval (praegu Kompanii 3/5, joonisel
1 tähis A). 1855. aastast pärit hindamistoimiku järgi oli sellel ki-
vielamul 43 tuba ja 80 akent ning osa ruume üüris Hermann Köhler
ülikooli farmaatsia instituudile, kroonustipendiaatide raamatukogu-
le²¹ ja kõrtsile.²² 1876. aastal müüs Hermann Köhleri poeg ja pärija
Ernst Köhler krundid koos hoonetega Liivimaa mõisate krediitselt-
sile.²³ Selleks ajaks oli farmaatsia instituut Kompanii tänavalt juba
lahkunud niinimetatud vanasse ülikoolihoonesse Raekoja platsi ja
Rüütli tänava nurgal (vt allpool).²⁴

¹⁸ *Reglement, Protokolleextrakte und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, der medizinischen Fakultät u.a. über die Gründung eines pharmazeu-
tischen Instituts, Bestätigung des Reglements, Entlassung der Zöglinge dieses
Instituts u.a.* EAA, 402-4-676, l. 25.

¹⁹ EAA, 402-5-369, l. 66.

²⁰ Hermann Johann Köhler (1792–1860) sündis Riias. Ta lõpetas 1815. aastal Tartu
ülikooli arstiteaduskonna, mille järel täiendas end välismaal. 1820.–50. aas-
tal oli Tartu ülikooli eradotsent kohtuarstinduse ning hügieeni vallas. Samuti
andis loenguid näiteks võrdlevast autonoomiast, botaanikast ja dieteetikast.

*Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского,
бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802–1902)* Том 2,
под ред. Г. В. Левицкого (Юрьев: К. Маттисен, 1903), 207.

²¹ Vt lähemalt Elise Käer-Kingisepp, „Tartu ülikooli arstiteaduskonna kroonusti-
pendiaatide instituut (asutatud aastal 1819)“, *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi III*
(Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1975), 90–97.

²² *Kompanii 5 – Söögitoru 7 – Gildi. Kinnistutoimik nr. 36/37/38.* EAA, 2381-2-713,
l. 53, 60; *Akte betreffend die Taxation der an der Compagniestrasse (Kompanii
tn) unter Polizeinummer 2 auf Grundnummer 36, 37, 38 belegen Gebäude des
Staatsrats Dr. von Köhler.* EAA, 995-1-26257, l. 2.

²³ 1935. aastal ostis krediitseltsilt hoone Tartu linnavalitsus eeskätt linnaraama-
tukogu tarbeks. Tartu Oskar Lutsu nimeline linnaraamatukogu tegutseb selles
hoones seniajani. *Kompanii 5 – Söögitoru 7 – Gildi. Kinnistutoimik nr 36/37/38.*
EAA, 2381-2-713, l. 94, 109.

²⁴ *Tartu ülikooli ajalugu II*, 125.

Ülaltoodu kinnitab, et Tartu ülikooli farmaatsia instituut tegutses esialgu hoones, mille praegune aadress on Kompanii 3/5. Ometi hakkas instituudi ajaloo kohta 20. sajandil kirjutatud artiklites levida väärarusaam, et selle esimesed üüriruumid asusid hoopis hoones Raekoja plats 18 (niinimetatud Barclay de Tolly ehk „viltune“ maja). Praegu teadaolevalt väidab seda esimest korda 1930. aastal eestikeelse ajakirja *Pharmacia* kolmes järjestikus numbris ilmunud ülevaates „Tartu Ülikooli arstiteaduskonna farmaatsia-osakond 1802.–1930. a.“ rohuteaduste dotsent Hans Metsapa.²⁵ Ta sedastab, et Tartu ülikooli iseseisev farmaatsia instituut tegutses 1843. aastast apteeker Köhleri majas Suurturul (praegu Raekoja plats).²⁶ Paraku on Metsapa siin kahetsusväärsetlgi segi ajanud eri isikud, krundid ja aastakümned. Kompanii tänava ääres ja Raekoja platsi nurgal asusid 19. sajandil kahel eri krundil kaks suurt kivimaja, ent kumbki neist kuulus eri aegadel kahele täiesti erinevale Köhleri-nimelisele isikule, kes ei olnud isegi omavahel sugulased. Maja aadressil Kompanii 3/5 kuulus meditsiinidoktor Hermann Köhlerile ja tema pärijatele ajavahemikus 1829–76 ning just seal tegutses 1843. aastast alates ka ülikooli farmaatsia instituut. Selle kõrval, Kompanii tänava ja raeplatsi nurgal, on niinimetatud Barclay de Tolly ehk „viltune“ maja, mis kuulus ajavahemikus 1842–78 aga hoopiski aadliperekond Krüdeneridele. Alles 1878. aastal ostis Krüdeneritelt selle apteeker Theodor Köhler.²⁷

Niisiis ei saa hoone Raekoja plats 18 kuidagi olla ülikooli farmaatsia instituudi esimene asukoht. Ometi on Metsapa esitatud ekslikku

²⁵ Johannes Stamm, Hans Metsapa, „Tartu Ülikooli arstiteaduskonna farmaatsia-osakond 1802.–1930. a.“, *Pharmacia*, nr 2, 1930, 25–30; Johannes Stamm, Hans Metsapa, „Tartu Ülikooli arstiteaduskonna farmaatsia-osakond 1802.–1930. a.“, *Pharmacia*, nr 3, 1930, 57–65; Johannes Stamm, Hans Metsapa, „Tartu Ülikooli arstiteaduskonna farmaatsia-osakond 1802.–1930. a.“, *Pharmacia*, nr 4, 1930, 89–102.

²⁶ Stamm, Metsapa, „Tartu Ülikooli arstiteaduskonna farmaatsia-osakond“, 26.

²⁷ *Raekoja pl 18. Hoone ajalooline uurimine*. Kaust I. N. Raid. A-368. RA, ERA, T-76-1-10581, 10–11. Theodor Peter Heinrich Köhler (1826–95) sündis Kuramaal Piltenes kooliõpetaja pojana. 1850.–51. aastal õppis Tartu ülikoolis farmaatsiat, seejärel töötas proviisorina Kuramaal. 1856. aastal võttis Tartus üle Scharte apteegi, mille kolis 1882. aastal aadressile Raekoja plats 18. Viimati toimetas hoones Kivisilla apteek, mis lõpetas oma tegevuse 1990. aastatel. Seejärel kolis hoonesse Tartu kunstimuseum. *Liv- und Estlands älteste Apotheken. Beiträge zu deren Geschichte, gesammelt und bearbeitet von Erich Seuberlich* (Riga: W. F. Häcker, 1912), 198; Hinrikus, Raal, Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade*, 19.

väidet järgnevate aastakümnete jooksul korranud paljud farmaatsia instituudi ajaloost kirjutanud autorid, sealhulgas Tartu linna hoone- test mitmeid autoriteetseid uurimusi avaldanud kunsti- ja arhitek- tuuriloolane Niina Raid.²⁸ Sellisel viisil on valearusaam ülikooli far- maatsia instituudi esimesest asukohast kahjuks põlistatud ka 2005. aastal ilmunud värskeimas pikemas ülevaates farmaatsia instituudi ajaloost. Seejuures kaunistab foto Tartu raeplatsi „viltusest majast“ kahetsusväärset koguni selle teose tagakaant.²⁹ Käesoleva artikli autorina loodan, et tulevastes käsitlustes saab segadus farmaatsia instituudi esialgse asukoha kohta nüüd klaaritud.

Niisiis leidis vastrajatud farmaatsia instituut 1843. aastal endale üüriruumid Kompanii tänaval Hermann Köhleri suures kivimajas. Samal ajal tegutseti aktiivselt edasi instituudile oma maja saamise nimel. Kuigi keskviim oli käskinud ülikoolil selleks hankida Esseni maja, jätkati ülikoolis instituudile täiesti uue hoone planeerimist. Järgmise, Stremme plaanidega võrreldes tunduvalt kokkuhoidliku- ma ja lihtsama kavandi lõi sedapuhku Karl Winkler, kes tegutses 1843. aastast ülikoolis praktilise arhitektina.³⁰ Tema kavandit nähes tuli nüüd ka rahvahariduse ministril 1844. aasta juulis möönda, et farmaatsia instituudile on ikkagi kasulikum püstitada uus hoone. Ministeerium kinnitas Winkleri pakutud uue kavandi „koos väheste erandlike muudatustega fassaadis“ (joonis 3).³¹ Ülikool pakkus sel- lele asukohaks taas Näituse tänaval asuva krundi nr 44, mis oli juba paari aasta eest määratud varasemale Stremme kavandatud instituudihoonele.³²

Winkleri projektile anti nüüd ametlik käik ning 1847. aastal esitas

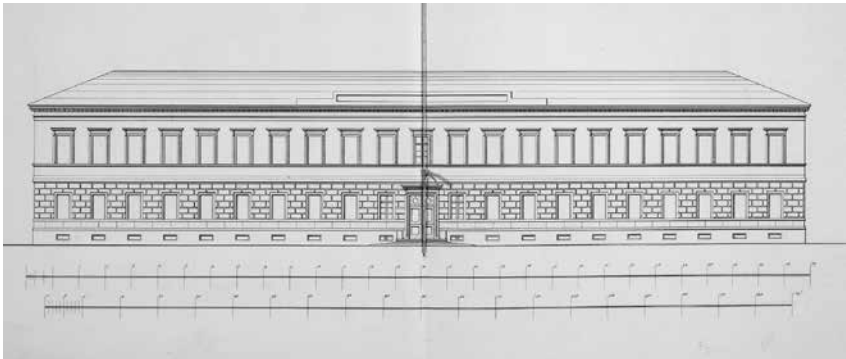
²⁸ Rosenvald, „Lühijooni Tartu Ülikooli sünnist tänaseni ja farmatsia osast temas“, 159; Rudolf Vallner, „Tartu koldena keemiale ja farmatsiale“, *Pharmacia*, nr 6, 1932, lk 161; Tomingas, Tammeorg, „Farmaatsia Tartu ülikoolis 1802–1918“, 160; Niina Raid, „Vana ülikoolimaja Suurturu ääres“, *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi I* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1975), 88. Niina Raidi kaitseks tuleb siiski möönda, et ta on oma arusaama ülikooli farmaatsia instituudi esimesest asukohast juba mõni aasta hiljem muutnud. Tema kultuurimälestiste riiklikule projekteerimise instituudile 1980. aastal koostatud uurimuses Raekoja plats 18 hoone kohta on ta originaalallikatele tuginedes jõudnud samuti järeldusele, et instituut paiknes tegelikult aadressil Kompanii 3/5. Kahjuks ei ole seda uurimust kunagi publitsee- ritud. RA, ERA, T-76-1-10581, 11.

²⁹ Hinrikus, Raal, Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade*, 19.

³⁰ Vaga, *Tartu ülikooli arhitektid*, 31.

³¹ EAA, 402-5-361, l. 14.

³² EAA, 402-5-361, l. 17.

Joonis 3. Karl Winkleri kavand farmaatsia instituudi uuele hoonele (EAA, 384-1-790, l. 143).

ülikooli valitsus kuraatorile kinnitamiseks farmaatsia instituudi hoone ehituseelarve koos detailsete joonistega. Ehituse kogumaksumuseks hinnati 72 243 rubla ja 67 kopikat ning see pidi valmima kolme aastaga. Paraku saabus ülikoolile 1848. aasta alguses kuraatori vastus, et rahvahariduse minister on otsustanud jätta farmaatsia instituudi oma praegusesse üüritud kohta Köhleri majas ning sellele oma hoone ehitamine tuli „kuni järgmiste korraldusteni edasi lükata“.³³

Selle kõige valguses mõjub küllalt resigneerunult professor Silleri 1849. aastast pärit avaldus ülikooli valitsusele: „Lootuse täitumine, mida olen nüüd rohkem kui viis aastat hellitanud, lootus rajada minu juhtimisele usaldatud asutuse vajadusele sobiv hoone, näib ikka veel kaugel olevat.“³⁴

Kui 1843. aastal sõlmis ülikool Hermann Köhleriga farmaatsia instituudile ruumide rentimiseks üürilepingu vaid üheks aastaks, siis juba järgmisel aastal otsustati lepingut pikendada mitme aasta peale. Pikendatud üürilepingu järgi võis ülikool instituudi tarbeks edasi kasutada kolme kuue aknaga tuba Köhleri maja kolmandal korrusel ning allkorrusel suurt kööki ühes selle kõrval asunud kahe toaga, millest suurem oli võlvimata, väiksem aga võlvitud.³⁵

³³ EAA, 402-5-361, l. 38–39, 78, 138.

³⁴ EAA, 402-5-369, l. 132. Aasta hiljem Siller lahkuski professori ametikohalt eeskätt tervislikel põhjustel. Hinrikus, Raal, Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade*, 29.

³⁵ EAA, 402-5-369, l. 75-76.

Uus lootus farmaatsia instituudile oma hoone leidmiseks tärkas kümnekond aastat hiljem, kui Tartu õpperingkonna kuraator Georg Friedrich von Bradke teatas 1857. aastal, et kaupmees Carl Gustav Reinhold on valmis ülikoolile müüma peahoonest üle tänava asunud maja (praegu aadressil Ülikooli 21, joonisel 1 tähis 4).³⁶ Ettepanek ei leidnud aga ei farmaatsia professori Carl Ernst Clausi ega ülikooli arhitekti Carl Rathausi toetust ja jäi seetõttu sinnapaika.³⁷

Aasta hiljem võttis kuraator Bradke teema jällegi üles ja teatas ülikooli valitsusele, et farmaatsia instituudile omaette hoone leidmine on otstarbekohane (*zweckmäßig*). Uue variandina pakkus kuraator 1858. aasta jaanuaris välja hankida instituudile 14 000 rubla eest Toomemäe jalamil asunud Carl Eduard von Lipharti maja (praegune aadress Ülikooli 12, joonisel 1 tähis 5). Seekord võttis ülikool vedu, hakati kavandama ostulepingut ja Carl Rathaus tegi hoone ümberehituse projekti. Vaid mõni kuu hiljem teavitas kuraator ülikooli valitsust siiski sellest, et üldiste kulude kärpimise tõttu tuleb asi jällegi pooleli jätta, mistõttu pidi ülikool jätkama farmaatsia instituudile ruumide üürimist Köhleri majas.³⁸ Nähtavasti põhjustas selle asjaolu, et Krimmi sõjast (1853–56) tingitud inflatsioon ja defitsiidis riiegeelarve vähendasid 1850. aastate teises pooles Vene riigis haridusse suunatava raha hulka.³⁹

1864. aastal sai farmaatsia instituudi pikaajaseks juhiks professor Johann Georg Noël Dragendorff, kes nägi ruumiprobleemi lahendamist oma esmase ülesandena. Tema püüdlused leidsid toetust ka ülikooli valitsuses.⁴⁰ 1866. aastal leidsid professor Dragendorff ja oftalmoloogia professor Georg Philipp von Oettingen, et farmaatsia instituudile ja silmakliinikule sobib ühiseks asukohaks Gustav Frommhold von Nolckeni uus kivist elumaja eestlaste Maarja kiriku lähedal (praegune aadress Vanemuise 35, joonisel 1 tähis 7). Paraku

³⁶ Tartu 2. gildi kaupmees Carl Gustav Reinhold ostis selle maja enampakkumisega 1852. aastal. *Jaani 15 (Ülikooli 25) – Gildi – Munga. Kinnistutoimik nr 53*. EAA, 2381-2-728, l. 46, 55.

³⁷ *Pläne, Kontrakte, Kostenanschlag und Briefwechsel mit der Verwaltung des Dorpater Lehrbezirks, dem Universitätsarchitekten u.a. über das Mieten eines Lokals und Ankauf eines Hauses für das pharmazeutische Institut*. EAA, 402-5-498, l. 2, 5.

³⁸ EAA, 402-5-498, l. 11–13, 22, 27, 48, 54.

³⁹ *Universitas Tartuensis 1632–2007*, toimetanud Toomas Hiio ja Helmut Piirimäe (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007), 122.

⁴⁰ Dragendorff, „Bericht über die Thätigkeit im pharmaceutischen Institute“, 36.

ei saanud asja ka sellest kavatsusest, sest pakutav ostuhind parun von Nolckenit ei rahuldanud.⁴¹ Hädalahendusena õnnestus professor Dragendorffil oma instituudile Köhleri majast juurde üürida üksnes mõni lisaruum.⁴²

Ometi olid ülikooli valitsus ja rahvahariduse ministeerium juba 1860. aastate alguses käima lükanud järjekordse farmaatsia instituudile oma hoone rajamise kava. Seekord võeti sihikule ratsutamisõpetuseks mõeldud ülikooli maneeži kvartal peahoone vahetus läheduses, täpsemalt endine ülikooli tallmeistri elumaja koos abihoonega (praegu Jakobi ja Munga tänava nurk, joonisel 1 tähis 6).⁴³ Võimaluse see ümber kujundada andis asjaolu, et juba 1860. aastal oli keiserliku käsuga ametlikult kaotatud ülikoolis ratsutamisõpetaja koht. Tegelikult jätkus ratsutamisõpetuse andmine Liivimaa rüütelkonna toel küll veel mitu aastakümnet, ent sellele vaatamata hakkas ülikool oma maneežikompleksile otsima uut rakendust.⁴⁴ Ülikooli arhitektil Carl Rathausil valmis tallmeistri maja ja selle abihoone ümber- ning juurdeehituse projekt (joonis 4).⁴⁵ Paraku takerdus seegi plaan, nii et 1867. aasta lõpus saatis ülikooli teine eripatoloogia ja kliiniku professor Carl Victor Rufus Weyrich ülikooli valitsusele nõudlikus toonis pika ja põhjaliku kirja koos üleskutsega lahendada kiiresti aastakümneteks seisma jäänud farmaatsia instituudile oma hoone leidmise küsimus.⁴⁶

Seepeale pani ülikooli valitsus 1868. aasta alguses kiirelt kokku komisjoni, mis teatas, et farmaatsia instituudile kõige sobivam paik oleks ikkagi endine ülikooli tallmeistri elamu koos sinna planeeritud

⁴¹ *Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, dem Landrat Baron Nolcken u.a. betreffend den Ankauf eines Hauses für die ophthalmologische Klinik und das pharmazeutische Institut.* EAA, 402-5-722, l. 1, 9, 30–31, 37. Tegemist oli hiljem korduvalt ümber ehitatud ja laiendatud hoonega, kus sõlmiti 1920. aastal rahuleping Eesti vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel. Praegu tegutseb seal Tartu Jaan Poska gümnaasium.

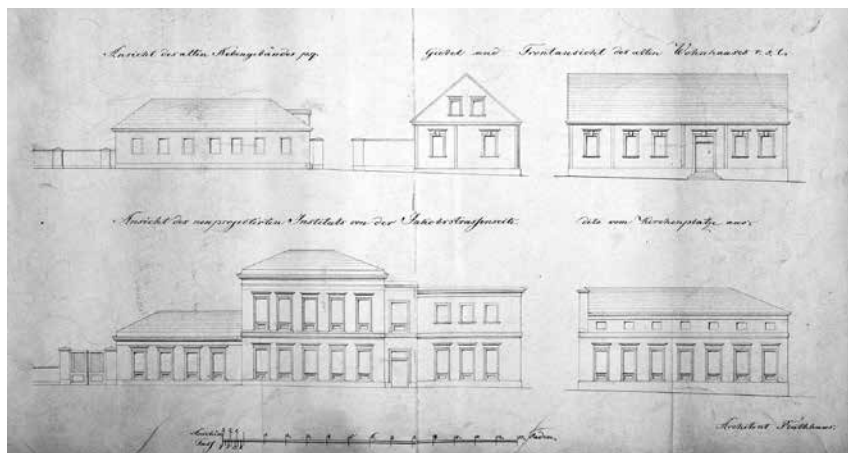
⁴² Dragendorff, „Bericht über die Thätigkeit im pharmaceutischen Institute“, 36.

⁴³ *Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, der medizinischen Fakultät u.a. über die Beschaffung eines eigenen Gebäudes für das Pharmazeutische Institut, Vergrößerung von Räumen, Anschaffung einer pharmakognostischen Sammlung u.a.* EAA, 402-4-926, l. 1.

⁴⁴ Lea Leppik, *Kalefaktoripojast professoriks. Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918* (Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo muuseum, 2011), 98.

⁴⁵ EAA, 402-4-926, l. 2; *Plan der Gebäude des pharmazeutischen Instituts, verfasst vom Architekten Rathaus auf Zeichenpapier.* EAA, 402-10-147.

⁴⁶ EAA, 402-4-926, l. 4–5.

Joonis 4. Carl Rathsausi projekt ülikooli maneeži hoonete ümberehitamiseks (EAA, 402-10-147).

ümber- ja juurdeehitusega. Ülikooli nõukogus see ettepanek ikkagi toetust ei leidnud, kuna seal jäädi seisukohale, et tallmeistri maja saab olemasolevas olukorras kasutada veel palju aastaid.⁴⁷ Kokkupanud komisjon hindas lisaks ka võimalust kolida farmaatsia instituut Raekoja platsi ja Rüütli tänava nurgal asunud vanasse ülikoolihoonesse või ülikooli akadeemilise klubi (*Academische Musse*) ruumidesse (praegune von Bocki maja aadressil Ülikooli 16), kuid leidis need olevat instituudile sobimatud, sest kummagi hoone alumisele korrusele ei paista piisavalt loomulikku valgust ning vaid ülemistele korrustele ei mahuks vahepeal suuremaks kasvanud instituut enam ära.⁴⁸

Pärast mitukümmend aastat kestnud vaidlusi ja kaalutlemist, luhtunud ettepanekuid ülikooli professoritelt ja koguni rahvarahiduse ministritl hakkas farmaatsia instituudile oma ruumide leidmise saagas jää liikuma alles 1870. aastal. Siis teatas Tartu õpperingkonna kuraator ülikoolile, et tänu õpperingkonna valitsuse ümberpaigutamisele Riiga saaks nüüd vanas ülikoolihoones vabanevale pinnale paigutada farmaatsia instituudi. Ülikooli poolt kokku pandud järjekordne komisjon muutis oma eelkäija paari aasta tagust eitavat hinnangut vana ülikoolihoone kohta ning leidis, et selle Rüütli tänava

⁴⁷ EAA, 402-4-926, l. 8.

⁴⁸ EAA, 402-4-926, l. 9.

pooles tiivas asuvad ruumid on farmaatsia instituudile igal juhul sobivad (joonisel 1 tähis B). Nende ümberehitamiseks ja sisseseadmiseks eraldas ülikooli valitsus ligi 6000 rubla.⁴⁹

Nüüd edenes kõik viimaks väga kiiresti ning juba 1870. aasta sügissemestril jättis farmaatsia instituut lõpuks hüvasti oma esimese asukohaga Kompanii tänaval Köhleri majas, kuhu oldi olude sunnil ajutiselt pidama jäädud ligi kolmeks aastakümneks. Oma uusi ruume Raekoja platsi ja Rüütli tänava nurgal laiendas instituut üliõpilaste arvu kasvu tõttu 1884. aastal ülikooli arhitekti Reinhold Guleke projekteeritud juurdeehitisega. Hiljem saadi vanast ülikoolihoonest juurde veel viis ruumi, nii et 1894. aastaks oli seal farmaatsia instituudi käsutuses õppe- ja teadustöök 15 ruumi, viis korterit laborantidele ning teenijatele ja viis abiruumi.⁵⁰

Laienemisest hoolimata jäid farmaatsia instituudi ruumid vanas ülikoolihoones 20. sajandi alguseks ikkagi kitsaks. Pärast eestikeelse Tartu ülikooli avamist 1919. aastal elavnesid ülikoolis taas arutelud farmaatsia instituudi ruumipuuduse lahendamiseks. Juba 1923. aastal alustati ülikoolis ühise instituutide hoone planeerimist, kuid ümberkorraldused tehnilise kõrghariduse andmises ülikoolis ning 1920. aastate lõpu ja 1930. aastate alguse majanduskriis ei võimaldanud niivõrd laiaulatusliku ehitusprojektiga edasi minna. Asi võeti uuesti üles 1930. aastate teises pooles ning selleks ajaks oli uuest instituutide hoonest saanud juba osa suurejoonelisest kavast kujundada 20 aastaga ümber kogu ülikooli peahoone kvartal. Ümber peahoone ehitatavatesse uutesse ülikoolihoonetesse plaaniti koondada suur osa õppe- ja teadustööst ning peahoone ette sooviti rajada uhke esindusväljak.⁵¹

Kava elluviimist alustati 1937. sügisel, kui ülikool müüs Tartu linnapangale Raekoja platsil ja Rüütli tänava nurgal asunud vana ülikoolihoone koos tingimusega, et seal asunud farmaatsia instituud-

⁴⁹ *Plan, Bericht und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, dem Direktor des pharmazeutischen Instituts u.a. über die Benutzung der Räume des alten Universitätsgebäudes zu Universitätszwecken.* EAA, 402-5-809, l. 4–6; Dragendorff, „Bericht über die Thätigkeit im pharmaceutischen Institute“, 38.

⁵⁰ Dragendorff, „Bericht über die Thätigkeit im pharmaceutischen Institute“, 38; Hinrikus, Raal, Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade*, 20.

⁵¹ Triin Kurvits, *Paul Mielberg – Tartu ülikooli ehitusõpetuse õppejõud ja arhitekt*, magistritöö (Tartu: Tartu ülikool, 2013), 91–95.

Tabel 1. Tartu ülikooli farmaatsia instituudi jaoks arutlusel olnud asukohad 1842–1939.

			aadress (2019)
1	1842	Stiernhielmi maja	Raekoja plats 9
2	1842–47	uusehitis	Näituse 2
3	1843	Esseni maja	Vanemuise 8
4	1857	Reinholdi maja	Ülikooli 21
5	1858	Lipharti maja	Ülikooli 12
6	1863–68	ülikooli tallmeistri maja	Munga 2
7	1866–67	Nolckeni maja	Vanemuise 35
8	1937	uusehitis	Näituse 1*

Tabel 2. Tartu ülikooli farmaatsia instituudi asukohad 1842–2005.

			aadress (2019)
A	1843–70	Köhleri maja	Kompanii 3/5
B	1870–1939	vana ülikoolihoone	Raekoja plats 6
C	1939–2005	instituutide hoone	Jakobi 2

did⁵² ja muud ülikooli asutused kolivad hoonest välja hiljemalt 1938. aasta sügiseks.⁵³ Kiiresti alustati instituutidele uue hoone rajamist, millest pidi saama osa ülikooli peahoone kvartali laiaulatuslikust ümberkujundamisest. 1937. aasta sügisel valmis arhitekt Paul Mielbergi ning ülikooli põllumajandusliku ehitusõpetuse professori ja majandusdirektori abi Harald Sultsoni koostööna projekt rakendusfarmaatsia, farmatseutilise keemia, farmakognoosia, keemia, kaubateaduse, füüsika ja matemaatika instituutide hoone jaoks ülikooli peahoone lõunaküljel (praegu Philosophicum aadressil Jakobi 2, joonisel 1 tähis C).⁵⁴

Ometigi jõuti samal ajal veel ka sellele kavale välja käia alternatiiv. Nimelt leidis ülikooli valitsus, et parim asukoht farmaatsia instituutidele oleks tühi krunt Näituse tänaval uue anatoomikumi

⁵² Farmaatsia instituut jagunes 1925. aastal farmakognoosia ja farmatseutilise keemia instituudiks. 1936. aastal loodi nende juurde veel rakendusfarmaatsia instituut. Hinrikus, Raal, Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade*, 10.

⁵³ *Ülikoolile kuuluva maja Rüütli tn 2 müümine Tartu Linnapangale*. EAA, 2100-6-265, l. 43–44.

⁵⁴ Kurvits, *Paul Mielberg*, 96.

vastas (joonisel 1 tähis 8), kuna „see jätab võimaluse kogu arstiteaduskonna instituutide väljaarendamiseks ühtseks tervikuks, koos samas raionis olevate teiste sama teaduskonna asutistega“. Toona ringles ülikoolis idee koondada kogu arstiteaduskond uue anatoomikumi ümber ja teha selle tarbeks seal suurel hulgal ümber-, juurde- ja uusehitusi.⁵⁵

Niisugusest ettepanekust siiski ruttu loobuti ja hakati ette valmistama instituutide hoone esimese etapi ehitustöid peahoone kõrval Toomemäe jalamil, kuhu saaks kolida farmaatsia instituudid. Ülikooli sundis seejuures tagant asjaolu, et ostu-müügileping Tartu linnapangaga kohustas farmaatsia instituute oma seniseid ruume vanas ülikoolihoones võimalikult ruttu ära andma.

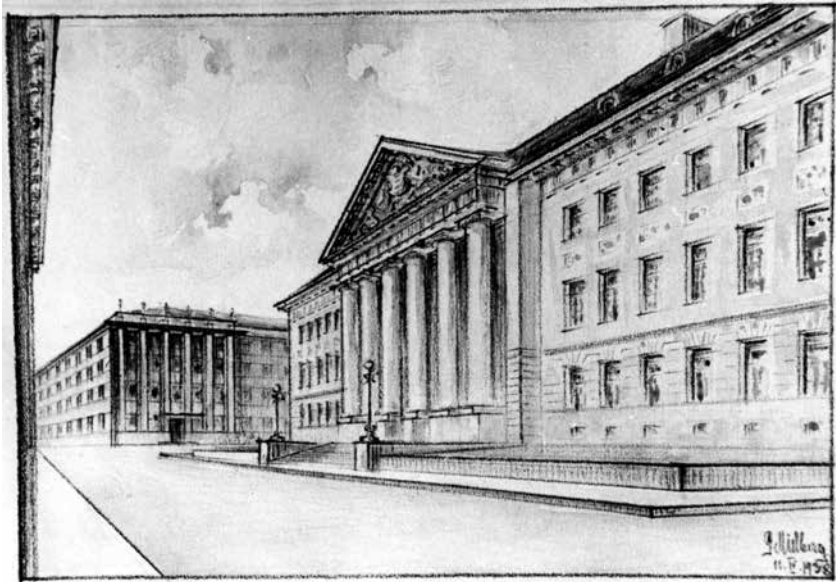
Ehituseks planeeritud krundil oli mitu lammutamisele määratud hoonet, mis kuulusid nii ülikoolile kui ka eraisikutele. 1938. aasta 14. aprillil sundvõõrandas riigihoidja Konstantin Päts oma dekreediga Toomemäe nõlva all asunud kahekorruselise ärklikorrusega telliskivimaja „edasilükkamatu riikliku vajaduse tõttu“.⁵⁶ 5. novembril 1938. aastal pandi ülikooli uuele instituutide hoonele pidulikult nurgakivi. Õppetöö uues farmaatsia instituutide hooneosas algas juba 1939. aasta sügisel ja tühjaks jäänud vana ülikoolihoone anti Tartu linnapangale üle sama aasta oktoobris.⁵⁷

Pärast ligi sada aastat arutelusid ja ettepanekuid jõudsid Tartu ülikooli rohuteadlased viimaks spetsiaalselt vastavalt nende vajadustele ehitatud õppe- ja teadushoonesse, kuhu jäädi tegutsema kuni 21. sajandi alguseni. 19. sajandil keiserliku ülikooli ajal tärganud lootus sai tõelisuseks ajal, kui vahepeal eestikeelseks muudetud Eesti Vabariigi Tartu Ülikool tähistas oma 20. aastapäeva. Instituutide hoone esimene etapp oli viimane Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusajal valminud ehitis, millest pidi saama ülikooli suurejoonelise linnaehitusliku ümberkujundamise avaakord Tartu kesklinnas

⁵⁵ *Tartu Ülikooli instituutide uue hoone projekti seletuskiri*. ERA, 2218-1-314, l. 1–4.

⁵⁶ Kurvits, *Paul Mielberg*, 96; *Vabariigi presidendi otsus Tartu Ülikooli Instituutide hoone ehitamiseks kinnisvara sundvõõrandamise seaduse dekreedina maksmata panemiseks ja teised Vabariigi presidendi ja Vabariigi valitsuse otsused*. ERA, 1108-1-986, l. 2; *Ülikoolile kuuluva maja Rüütli tn 2 müümine Tartu Linnapangale*. EAA, 2100-6-265, l. 50.

⁵⁷ Hinrikus, Raal, Hain Tankler, *Farmaatsia Tartu ülikoolis läbi aegade*, 20; EAA, 2100-6-265, l. 50.

Joonis 5. Paul Mielbergi visand Tartu ülikooli peahoone kvartali ümberkujundamiskavale (EFA, 5-0-27756).

(vt joonis 5). Järgnenud sõja- ja okupatsiooniaastad tõmbasid sellele kõikehõlmavale plaanile kriipsu peale, ent tänu sellele saame veel praegugi imetleda ülikooli peahoone ümbrust tema lihtsas ajaloolises ilus.

◆ ◆ ◆

Ken Ird, MA, on TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant ja TÜ muuseumi kuraator.

Searching for the location of the Institute of Pharmacy of the University of Tartu in the 19th and 20th century

KEN IRD

University of Tartu Museum

There has been an Institute of Pharmacy at the University of Tartu since 1843 and its more than 175-year-long history has been studied relatively well. Regrettably, the authors of several recent prominent historical studies have propagated an incorrect understanding about the very first location of the institute in Tartu. Thus, this article aims to fix that error on the basis of primary sources and to give an overview of the unrealized plans for finding suitable lodgings for the institute in the 19th and 20th century.

An independent pharmaceutical institute was founded in the University of Tartu owing to a supplementary budget approved by the Russian emperor Nicolas I in 1842. The first attempts to find an appropriate location for the institute were already made in November and December 1842 (Stiernhielm house, figure 1, No. 1), but the project was hindered by the completely opposite opinions of Carl Christian Traugott Friedemann Goebel, Professor of Chemistry, and Carl Friedrich Eduard Siller, Professor of Pharmacy.

Professor Goebel energetically advocated for a new building. In February 1843 he proposed a sketch for the building of the Institute of Pharmacy by the university architect Christoph Conrad Stremme (figure 2). The building was to be erected next to the slopes of Toome Hill (figure 1, No. 2).

Stremme's monumental plan got tangled in centralized Russian bureaucracy. Instead, the Ministry of National Education declared that it had been decided to buy the Essen house (figure 1, No. 3). Until the conclusion of the transaction, the institute was instructed to lease rooms in some townhouse.

Professor Siller rapidly found suitable lodgings right at the centre of Tartu in a building owned by Hermann Köhler. Although this was initially considered a temporary solution, it later turned out that the institute had to remain in that location for many decades to

come. Köhler's house was situated on what is now *Kompanii Street* (*Kompanii 3/5*, figure 1, No. A), which Dr Hermann Köhler and his heirs owned from 1829 to 1876. However, already since the 1930s a misconception about the location of Köhler's house started to spread in prominent writings about the history of the Institute of Pharmacy. Different authors spread the incorrect statement that the institute was at a building on the town hall square called "the tilted house" (*Raekoja plats 18*). Such confusion apparently originates from the fact that both of these houses belonged to different non-related persons bearing the family name Köhler. Yet, *Raekoja plats 18* was acquired by Mr Theodor Köhler only in 1878, at a time when the neighbouring building at *Kompanii 3/5* had already been sold off by the heirs of Hermann Köhler and the Institute of Pharmacy had moved out from *Kompanii Street*.

Therefore, the first location of the Institute of Pharmacy in Tartu was at *Kompanii 3/5*. The university continued to work on a completely new institute building, and a new and more modest building was proposed by the architect of the university, Karl Winkler (figure 3). In the following years, preparations were made to start with the construction at *Näituse 2* (figure 1, No. 2). However, the whole plan was brought to a standstill in 1848 by the minister of national education "until further notice".

Only in 1857 new hope arose for the institute, when merchant Carl Gustav Reinhold informed that he was willing to sell his townhouse to the university (figure 1, No. 4). This proposal found no favour with Carl Ernst Claus, Professor of Pharmacy, and Carl Rathaus, university architect. Already the following year a new proposition was made for the university to buy the townhouse of Carl Eduard von Liphart (figure 1, No. 5). The plan wasn't realised, mostly due to ongoing inflation and state budget deficit.

In 1864 Professor Johann Georg Noël Dragendorff became the new director of the Institute of Pharmacy. Together with Georg Philipp von Oettingen, Professor of Ophthalmology, he found that the new townhouse of Gustav Frommhold von Nolcken (figure 1, No. 7) would be a suitable location for both the pharmaceutical institute and the ophthalmological clinic. However, Baron von Nolcken was not satisfied with the proposed purchase price. The university tried to

renovate the former dwellings of the university equerry. The reconstruction plan was prepared by university architect Carl Rathaus (figure 4), but the university council was opposed to the plan.

In 1870 the administration of the state school district was moved from Tartu to Riga. Its former location in the so-called “old university building” at the town hall square (figure 1, No. B) was offered to the Institute of Pharmacy and in autumn 1870 the institute finally moved out from its original location in Köhler’s house at Kompanii Street to Raekoja plats 6.

Soon it became evident that more space was needed for the growing institute. A new building was planned for the institutes of the university already since the 1920s but the idea only started to be realized in 1937. The university sold the old university building to Tartu municipal bank and the profits were used to start planning a new building for pharmacists right next to the main building of the university (figure 1, No. C). The university proposed an alternative location (figure 1, No. 8) to gather the whole Faculty of Medicine in a single location. Eventually the proposal was abandoned and in autumn 1939 the pharmacists finally moved to a new building specially designed to meet their academic and scientific needs.

The Institute of Pharmacy got its very own building only after a hundred years of discussions. An undying hope dating back to the 19th century imperial university was realised when the Estonian-language university celebrated its 20th anniversary. This building was meant to be the first phase in the urban reconstruction of the whole academic campus around the university’s main building. The Second World War and the following years of Soviet occupation brought this grandiose idea to an end, but curiously enough, allow everyone to marvel at the district around the main building in its historic beauty today.